

Abielusündimus Mulgimaal 19. sajandil ja 20. sajandi alguses

KERSTI LUST, HANNALIIS JAADLA

Traditsiooniliselt kuulusid abielu- ja sündimuskäitumine Eestis ühte¹ ning abielu üks peamisi eesmärke oli laste saamine ja nende eest hoolitsemine. Sündimuskäitumise seisukohalt langeb siinses artiklis vaadeldav ajavahemik – periood 1839–1923, mil aastatel 1820–1879 sündinud naised lapsi said – kahte eri ajajärku: n-ö sündimus-ülemineku eelsesse aega, millele järgnes 1870. aastatest alates sündimusülemineku ehk sündimuskäitumise nüüdisajastumise algus. Esimesel perioodil mõjutasid sündimust eeskätt mitmesugused abielu ajastusega seotud tavad, aga ka laste saamise sagedus ning abielude katkemine naiste viljakas eas. Teisel muutus aga olulisimaks laste arvu teadlik piiramine ehk pereplaneerimine. See tähendas, et traditsiooniline, vähe reguleeritud sündimus asendus valdavalt kontrollitud sündimusega.

Artikli huvikeskmes on küsimused, kui palju lapsi sündis vaadeldavatel perioodidel keskmiselt eesti maainimese perre ja mis tegurid seda mõjutasid. Helme ja Paistu kihelkonna isikupõhisele andmestikule tuginedes otsitakse vastuseid küsimustele, kuivõrd erines sündimus vaadeldud piirkondades sotsiaalsete kihtide lõikes, mil määral mõjutas ühe abielupoolte varane surm naisele elu jooksul sündinud laste arvu ja kuidas algas üleminek vähereguleeritud sündimusest pereplaneerimisele.

Ajal, mil abielu- ja sündimuskäitumine kuulusid kokku, oli abiellumus kõige tähtsam laste arvu reguleerija ja üks peamisi rahvastiku kasvu kontrollimise mehhanisme. Siinmail hiljemalt 18. sajandi lõpuks kinnistunud (Lääne-)Euroopa abiellumustüübile iseloomulikult abielluti Eestis võrdlemisi hilja ning suhteliselt palju naisi jäi vallaliseks.² See vähendas sündimust. Sündide arvu mõjutas ka laste rinnaga toitmise, kuid pole selge, kas laste võimalikult pika imetamise taga oli soov sünde hajutada või tingisid seda muud(ki) põhjused.³

Kersti Lust, PhD, vanemteadur, Tallinna Ülikooli Eesti demograafia keskus, Uus-Sadama 5, 10120 Tallinn, klust@tlu.ee.

Hannaliis Jaadla, PhD, teadur, Tallinna Ülikooli Eesti demograafia keskus, hjaadla@tlu.ee.

¹ Väljaspool abielu sündinud laste osakaal oli väike, vt K. Lust. Bitter Fruits of „A Merry Life?“ Survival Chances of Children Born Out of Wedlock in Nineteenth-Century Rural Estonia. – *Journal of Family History*, 2020, 1, lk 20–38.

² J. Bongaarts. The Proximate Determinants of Fertility. – *Technology in Society*, 1987, 3/4, lk 243–260; F. Perrin. On the Origins of the Demographic Transition: Rethinking the European Marriage Pattern. – *Cliometrica*, 2012, 1, lk 431–475; M. Gortfelder. Maltusliku ehk Lääne-Euroopa abiellumustüübi kõrgaeg Eestis. – *Ajalooline Ajakiri*, 2022, 3/4, lk 133–167.

³ Rinnaga toitmise takistab viljakuse taastumist ja toimib loomuliku rasestumisvastase meetmena. J. Knodel, E. van de Walle. Lessons from the Past: Policy Implications of Historical Fertility Studies. – *Population and Development Review*, 1979, 2, lk 231. Vrd H. Palli. Otepää rahvastik aastail 1716–1799. Tallinn: Eesti Raamat, 1988, lk 86.

Üleminekueelsel ajal alandasid sündimust ka paaride lahusolek hooajalise töö-
rände tõttu, samuti vaesus ning episoodilised näljahädad, mis pärssisid viljakust ning
valmidust lapsi saada.⁴ Piiratud liikumisõiguse tõttu oli hooajalise töö-
rände mõju Eesti talurahva sündimusele üleminekueelsel ajal küll väike (v.a saartel, rannikul),
kuid sündimust kahandasid siingi toimetulekuraskused. Kui mitmel pool Euroopas
lükati rasketes majandusoludes sünde teadlikult edasi,⁵ siis Eesti kohta pole vastavat
empiirilist tõendusmaterjali leitud. Siinse artikli aluseks olev andmestik lubab arvata,
et rasketel aegadel pikenesid sünnivahemikud seksuaalelu madalama intensiivsuse
ja viljakuse languse, raseduste katkemise jms tagajärjel.⁶

Suure suremuse tingimustes mõjutas keskmist laste arvu naise kohta ka ühe abi-
elupoole surm. Heldur Palli väitel lõppes 18. sajandil umbes pool abieludest naiste
surma tõttu nende viljakuseas, mis jättis „paratamatult lünga rahvastiku taastesse“.⁷

Demograafilise ülemineku käigus asendus traditsiooniline rahvastikutaaste
nüüdisaegsega, kuid nii selle protsessi ajastus kui ka kestus varieerusid riigiti mär-
kimisväärselt. Ülemineku vältel väheneb keskmine laste arv neljalt-viiele lapselt
kuni taastetasandini (2,1) või koguni allapoole. Rahvastikuteaduse teooria seostab
teadliku sündimuskontrolli normiks saamist ning sellest johtuvat sündimuslangust
laiema ühiskondliku moderniseerumisega. Kuna eestikeelses ajalookirjutuses on
moderniseerumise mõjusid sündimusele hiljuti ülevaatlikult tutvustatud,⁸ siis kor-
duste vältimiseks neil siinkohal pikemalt ei peatuta. Mõistagi sõltuvad sündimus-
ülemineku ajastus ja kiirus mitme teguri koosmõjust ning oma rolli selles etendavad
ka üleminekueelsed sotsiaalsed ja demograafilised mustrid.⁹

Eestis ilmnesevad esimesed suremuse pikaajalist langust tähistavad muutused
rahvastikuarengus 19. sajandi alguskümnenditel. Sama sajandi lõpu- ja 20. sajandi

⁴ J. Ehmer. The Significance of Looking Back: „Fertility before the Fertility Decline“. – Historical Social Research, 2011, 2, lk 21.

⁵ T. Bengtsson, M. Dribe. Deliberate Control in a Natural Fertility Population: Southern Sweden, 1766–1864. – Demography, 2006, 4, lk 727–746; M. Dribe, F. Scalone. Detecting Deliberate Fertility Control in Pre-Transitional Populations: Evidence from Six German Villages, 1766–1863. – European Journal of Population, 2010, 4, lk 411–434; F. J. Marco Gracia. Fertility Control due to Short-Term Economic Stress in Rural Aragón (Spain), 1801–1909. – Revista de Historia Economica. Journal of Iberian and Latin American Economic History, 2019, 1, lk 129–155; G. Alter, M. Neven, M. Oris. Economic Change and Differential Fertility in Rural Eastern Belgium, 1812 to 1875. – Prudence and Pressure. Reproduction in Europe and Asia, 1700–1900. Ed. by N. O. Tsuya, W. Feng, G. Alter, J. Z. Lee. Cambridge, MA: MIT Press, 2010, lk 195–216.

⁶ M. Klesment, K. Lust. The Fertility Response to Price Changes in a Manorial Society: The Case of Rural Estonia, 1834–1884. – Explorations in Economic History, 2025, 1.

⁷ H. Palli. Eesti rahvastiku ajalugu 1712–1799. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 1997, lk 82–83; H. Palli. Otepää rahvastik, lk 80. Viljakusea piiriks loeb ta 45. eluaastat ning enne seda katkenud abielude arv on tuletatud keskmise abielu kestuse järgi, võttes arvesse keskmist esmaabieluvannust. Nt Otepääl kestis veerand abieludest alla kümne aasta ja kolmandik 10–19 aastat.

⁸ M. Gortfelder, H. Jaadla. Sündimuse ruumilised mustrid ja selle põhjused Eestis demograafilise ülemineku ajal. – Acta Historica Tallinnensia, 2022, 1, lk 108–110.

⁹ K. O. Mason. Explaining Fertility Transitions. – Demography, 1997, 4, lk 443–454.

alguskümnenditel järgnes suremuslanguse algusele muu Euroopaga võrreldes tavaliselt kiiresti ka sündimusüleminek ehk üleminek vähestele ja reguleeritud sündimusele.¹⁰ Järjest laiemalt levinud pereplaneerimine eeldas teadmisi sündimuskontrolli viisidest – meetoditest, kuidas sünde hajutada või rasestumist vältida. Selle esmasid (loomulikke) viise tunti juba varem,¹¹ kuid pereplaneerimine tähendas sündimuskontrolli muutumist üleüldiseks. See tähendab, et tekkis varasemast selgelt ja oluliselt eristuv demograafiline käitumine.¹²

Kuna sündimus on tähtsaim demograafilise arengu ajastusindikaator, võib väita, et Eesti kuulus koos Prantsusmaa, Rootsi, Norra, Taani ja Belgiaga demograafilise nüüdisajastumise pioneeride hulka.¹³ Teisalt toimus majanduslik ja ühiskondlik moderniseerumine Eestis Põhja- ja Lääne-Euroopa maadega võrreldes oluliselt hiljem. Sääraseid ebakõlasid ühiskondlik-majandusliku arengu ja rahvastikuarengu vahel on sageli seletatud asjaoluga, et kultuurilised muutused levivad majanduslikust arengutasemest sõltumatult¹⁴ ning seetõttu on demograafiline üleminek toimunud väga erineva majandusliku ja heaolutasemega riikides. Rahvastikutaaste kui terviku seisukohalt iseloomustas Eestit sündimusülemineku perioodil suremuse ja sündimuse vähenemise sünkroonsus, mille tulemusena kasvas rahvaarv alla kahe korra. Kuna suremus langes aeglaselt, sündide arv vähenes aga kiiremini kui paljudes teistes riikides, jäi Eestis ära ka teiste Euroopa riikidega võrreldav kiire rahvastiku juurdekasv ehk rahvastikuplahvatus.

Euroopas sõltus sündimus hiljemalt 17.–18. sajandil, kui pereplaneerimist tänapäevases mõttes veel ei tuntud, peamiselt pere sotsiaal-majanduslikust taustast. Üldjuhul seostus suurem heaolu ning kõrgem ühiskondlik staatus suurema laste

¹⁰ K. Katus. Fertility Transition in Estonia, Latvia and Lithuania. – Demographic Trends and Patterns in the Soviet Union before 1991. Ed. by W. Lutz, S. Scherbov, A. Volkov. London; New York: Routledge, 1994, lk 89–111.

¹¹ J. Knodel. Demographic Behavior in the Past: A Study of Fourteen German Village Populations in the Eighteenth and Nineteenth Centuries. New York: Cambridge University Press, 1988, lk 372; J. Knodel, E. van de Walle. Lessons from the Past, lk 220; J. van Bavel, J. Kok. A Mixed Effects Model of Birth Spacing for Pre-transition Populations. Evidence of Deliberate Fertility Control from Nineteenth-Century Netherlands. – The History of the Family, 2010, 2, lk 125–138; T. W. Guinnane. The Historical Fertility Transition: A Guide for Economists. – Journal of Economic Literature, 2011, 3, lk 593.

¹² The Decline of Fertility in Europe. Ed. by A. J. Coale, S. C. Watkins. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1979; M. Dribe, M. Breschi, A. Gagnon et al. Socio-economic Status and Fertility Decline: Insights from Historical Transitions in Europe and North America. – Population Studies, 2017, 1, lk 5; A. Puur, L. Rahnu. Teine demograafiline üleminek ja Eesti rahvastiku nüüdisareng. – Akadeemia, 2011, 12, lk 1232. Reguleeritud ja reguleerimata sündimuse kindlapiirilist eristamist või väidet, et sündimuse reguleerimine enne demograafilise ülemineku algust justkui puudus, on kritiseeritud. Tõestust selle kohta, et sündimust kontrolliti erinevate meetoditega ka enne demograafilise ülemineku algust, on lisaks jutustavatele allikatele otsitud rahvastikuloallikatest. Kirjandust vt M. Klesment, K. Lust. The Fertility Response.

¹³ M. Gortfelder, A. Puur. Demograafiline nüüdisajastumine Eestis: 1850–1899 sündinud naiste emaduslugude analüüs. – Tuna, 2019, 1, lk 19–38.

¹⁴ G. Carlsson. The Decline of Fertility: Innovation or Adjustment Process. – Population Studies, 1966, 2, lk 149–174; J. Knodel, E. van de Walle. Lessons from the Past, lk 219, 235.

arvuga. Samas polnud kihivahed keskmises laste arvus tingimata püsivad, vaid võisid ajas muutuda.¹⁵ Kihivahed laste arvus seletuvad eeskätt erinevustega naiste esmaabieluvanas ja vallalisuse määras.¹⁶

Tööstuseelsetes ühiskondades määras laste väljavaated ära vanematelt päritud maa ja muu vara hulk. Majanduslikult paremini kindlustatutel (varakamatel) oli hõlpsam oma majapidamist sisse seada, seepärast said nad ka varem abielluda. Vaesemate rahvakihtide seas jäi rohkem inimesi majanduslikel põhjustel vallaliseks. Kuna abielluti hiljem või üldse mitte, oli keskmine laste arv naise kohta vaesemates elanikkonnakihtides sageli väiksem. Lisaks said töölised vähem lapsi sellegi tõttu, et toitusolude halvenedes sünnivahemikud pikenesid.

Sotsiaal-majandusliku staatuse mõju laste arvule hakkas Euroopas senisest selgemalt ilmnema sündimuskäitumise nüüdisajastumise käigus. Varakamad ja haritumad (kõrg)kihid ning teatud ametirühmad (näiteks tekstiilitöölised) hakkasid laste saamist teadlikult ja eesmärgistatult piirama varem kui talurahvas, maarahva seas tegid talupidajad seda omakorda varem kui maatöölised.¹⁷ Põhja- ja Lääne-Euroopa maapiirkondades olid talupidajad üldiselt maatöölitest kiiremad üleminejad,¹⁸ ning sama võib arvata Ida- ja Kesk-Euroopa kohta, ehkki sellekohaseid uurimusi on praegu vaid üksikuid.¹⁹

Sündimusülemineku hilisem algus maal pole taandatav pelgalt vähematele võimalustele ja kontaktidele või napimale teadlikkusele ja uuemeelsusele. Nii talunike kui ka maatöölise huvi laste saamist piirata oli kõrgkihtide või haritlastega võrreldes tagasihoidlikum ka puhtmajanduslikust vaatekohast. Seni, kuni maast-madalast tööle asunud maalaste „ebaproduktiivne iga“ oli lühike (koolis käidi vaid mõned

¹⁵ M. Dribe jt. Socio-economic Status, lk 4; V. Skirbekk. Fertility Trends by Social Status. – Demographic Research, 2008, lk 146; T. Bengtsson, M. Dribe. The Historical Fertility Transition at the Micro Level: Southern Sweden 1815–1939. – Demographic Research, 2008, lk 511; M. Dribe, L. Pozzi. Socioeconomic Status and Fertility before, during, and after the Demographic Transition: An Introduction. – Demographic Research, 2014, lk 161–182; J. van Bavel, J. Kok. Mixed Effects Model, lk 125–138; M. Dribe, J. D. Hacker, F. Scalone. The Impact of Socio-economic Status on Net Fertility during the Historical Fertility Decline: A Comparative Analysis of Canada, Iceland, Sweden, Norway, and the USA. – Population Studies, 2014, 2, lk 135–149; N. Boberg-Fazlic, P. Sharp, J. Weisdorf. Survival of the Richest? Social Status, Fertility and Social Mobility in England 1541–1824. – European Review of Economic History, 2011, 3, lk 365–392.

¹⁶ J. Knodel. Demographic Behavior; V. Skirbekk. Fertility Trends, lk 148, J. Ehmer. The Significance of Looking Back, lk 22.

¹⁷ M. Dribe et al. Socio-economic Status, lk 3–21; H. Jaadla jt. Revisiting the Fertility Transition in England and Wales: The Role of Social Class and Migration. – Demography, 2020, 4, lk 1543–1569; H. Vézina, D. Gauvreau, A. Gagnon. Socioeconomic Fertility Differentials in a Late Transition Setting: A Micro-level Analysis of the Saguenay Region in Quebec. – Demographic Research, 2014, lk 1097–1128.

¹⁸ T. Bengtsson, M. Dribe. The Historical Fertility Transition, lk 521; M. Dribe, F. Scalone. Social Class and Net Fertility before, during, and after the Demographic Transition: A Micro-level Analysis of Sweden 1880–1970. – Demographic Research, 2014, lk 429–464.

¹⁹ L. Pakot, P. Öri. Socioeconomic and Religious Differentials in Marital Fertility During the Fertility Transition: A Micro-level Study from Western Hungary, 1850–1939. – Demográfia English Edition, 2015, 5, lk 5–37.

talved) ja võimalused ühiskondlik-majanduslikku positsiooni parandada ahtad, ei olnud nende kasvatamine kulukas – maalapsed olid oma perele pigem hädatarvilik tööjõud ehk tulu.²⁰

Eesti talurahva sündimuskäitumist üleminekueelsel ajajärgul on uurinud Heldur Palli, võttes aluseks 18. sajandi individuaal- ehk isikupõhised andmestikud Otepää ja Karuse kihelkonna kohta.²¹ Vaadeldes sündimuskäitumise nüüdisajastumist Eestis tervikuna, on erinevad autorid tuginenud erinevat tüüpi andmetikele.²² Koondandmed mõne piirkonna või kogu rahvastiku kohta lubavad kirjeldada üldisi suundumusi (nt sündimuskordaja muutusi ajas), kuid nende varju jäävaid regionaalseid, lokaalseid, sotsiaalseid, perekondlikke, hariduslikke jt mustreid aitavad tuvastada isikupõhised andmestikud.

Eestlased elasid demograafilise ülemineku ajal valdavalt maal, seepärast väärivad sündimuserisused maarahva hulgas erilist tähelepanu.²³ Eesti küla oli sotsiaalselt lõhenenud pere- ja maatarahvaks ning võib arvata, et kihikuuluvus mõjutas kogu rahvastiku taastootmist märkimisväärselt. Palli järgi sai pererahvas sulasrahvaga võrreldes rohkem lapsi juba hiljemalt 18. sajandil.²⁴ Samas pole kihierisusi maaelanikkonna seas 19. sajandil seni käsitletud. Sotsiaal-majanduslikke rühmaerisusi sündimusüleminekuajaks Eestis on vaadeldud Tartu linna näitel.²⁵ Kuna Eestis toimus sündimusüleminek võrdlemisi varakult, on oluline mõista, miks talupidajad ning talu- ja mõisatöölised, kes mujal Euroopas olid üldjuhul teistest sotsiaal-majanduslikest rühmadest vähem alati laste arvu piirama, Eestis pigem kiiresti pereplaneerimisele üle läksid.

Uurimuses kasutatud andmed pärinevad hästi tuntud ja laialt kasutatud allikatest – kirikuraamatutest, vallaelanike nimekirjadest ning hingeloenduste vahelisel ajal koostatud ümberkirjutus- ehk ümberarvestuslehtedest –, mida pole eestikeelsetes töödes Helme ja Paistu kihelkonna puhul varem kasutatud. Artikkel on üles ehitatud järgmiselt: esmalt kirjeldatakse andmestikku ja metoodikat, seejärel vaadeldakse omaette alaosades (1) abielude katkemise mõju keskmisele laste arvule naise kohta,

²⁰ M. Dribe jt. Socio-economic Status, lk 5; T. Bengtsson, M. Dribe. The Historical Fertility Transition, lk 506–508.

²¹ H. Palli. Otepää rahvastik; H. Palli. Lääne-Eesti rahvastiku struktuur ja taastootmine (Karuse 1685–1799). Tallinn: Eesti Raamat, 1984.

²² K. Katus. Sündimus ja selle piirkondlikud erisused Eestis demograafilise ülemineku jooksul. – Akadeemia, 1992, 1 ja 2, lk 134–149 ja 365–385; M. Gortfelder, A. Puur. Demograafiline nüüdisajastumine Eestis; M. Gortfelder, A. Puur. Survival and Sex Composition of Offspring: Individual-level Responses in the Quantum and Tempo of Childbearing during the Demographic Transition. – Population Studies, 2020, 2, lk 161–177; M. Gortfelder, H. Jaadla. Sündimuse ruumilised mustrid, lk 104–135.

²³ Neile on osutatud ka Eestimaa 1881. aasta rahvaloenduse põhjal: P. Jordan. Ergebnisse der ehstländischen Volkszählung: Die Zählung auf dem flachen Lande. Reval, 1884, lk 132–133.

²⁴ H. Palli. Eesti rahvastiku ajalugu, lk 101–103.

²⁵ M. Gortfelder, H. Jaadla, M. Klesment. Socio-Economic Status and Fertility in an Urban Context at the End of the Nineteenth Century: A Linked Records Study from Tartu, Estonia. – The History of the Family, 2021, 1, lk 51–73.

(2) sotsiaalseid ja lokaalseid erisusi sündimuses ning (3) varase ja kiire sündimuse-languse põhjusi eesti külas. Artikkel lõppeb analüüsi põhitulemuste kokkuvõttega.

Andmestik ja metoodika

Analüüs hõlmab naisi, kes sündisid aastatel 1820–1879 ning kelle lapsed tulid ilmale ajavahemikul 1839–1923 Paistu kihelkonda kuulunud Holstre kroonumõisas või Helme kihelkonna kuues era- ja ühes kirikumõisas.²⁶ Isikupõhise andmestiku saamiseks on kasutatud peretaaste meetodit,²⁷ mille abil rekonstrueeritakse üksikisiku ja pere eluteed. Üksikisiku ja perede eluteede kooskõsitlus annab kõige terviklikuma ülevaate rahvastikuarengust, ent on samas äärmiselt aega- ja vaevanõudev meetod. Mõistagi on seda hõlpsam rakendada juhul, kui sünni-, abielu- ja surmakannetes on ära toodud nii isiku perekonna- kui ka talu nimi. Seega panevad allikad paika ka siinses artiklis käsitletava ajaperioodi. Kuni 1834. aastani lapse perekonnanime üldjuhul sünnimeetrikasse ei kantud. Pere sotsiaal-majandusliku staatuse kindlakstegemiseks on aga oluline, et sünnikandes oleks kirjas isa amet. Alates 1920. aastate keskpaigast, mil 1870. aastatel sündinud naised viljakusest välja jõudsid, sellised kirjed puuduvad. Paistu kihelkonna sünnimeetrikast ei leia lapse isa ametit paljudel juhtudel küll juba 1880. aastatest alates, kuid Holstre vallaelanike nimekirjade ja luteri kiriku personaalraamatute põhjal on võimalik (teades sama pere staatust varasematel aastatel) talunikke ülejäänutest eristada. Küll on aga keeruline eristada ülejäänute ameteid.

Analüüsivalim sõltub uurimisküsimusest. Rahvusvaheliselt aktsepteeritud kriteeriumide järgi on andmelünkadest johtuvate moonutuste vältimiseks võimalik abielu vältel saadud laste arvu hinnata vaid neil naistel, kelle (1) esmaabielukoht ja -aeg on teada; (2) kelle kõik lapsed sündisid uuritavas piirkonnas ja (3) kes ise ja kelle abikaasa olid oma esimeses abielus, mis kestis vähemalt naise viljaka ea lõpuni (50. eluaastani).²⁸ Sündimuseülemineku analüüsis kajastuvad naised elasid koos oma abikaasaga kuni 50. eluaastani Holstre ja Helme mõisates. Liikuvuse suurenedes kasvas võimalus, et naine sai lapsi mitmes eri paigas, ning need naised, kes said lapsi ka mujal kui kaheksas uuritud mõisas *resp.* vallas, jäid analüüsist kõrvale. Eelkirjeldatud tingimustele vastas 2105 naist (vt tabel 1).²⁹

²⁶ Helme kirikumõis ning Helme, Jõgeveste, Leebiku-Vanamõisa, Lõve, Patküla ja Riidaja eramõisad.

²⁷ Lähemalt vt H. Palli. Eesti rahvastiku ajalugu, lk 10–12.

²⁸ See võimaldab analüüsida ka nende naiste emaduslugusid, kes olid sündinud väljaspool uuritud mõisaid, tuvastada, kas tegemist oli esma- või korduvabieluga ning välja arvutada nende esmaabiellumise vanuse. Samuti jätab see analüüsist kõrvale need, kelle esimesed lapsed sündisid mujal. G. Alter, G. Newton, J. Oeppen. Re-introducing the Cambridge Group Family Reconstitutions. – Historical Life Course Studies, 2020, 9, lk 24–48.

²⁹ Pereregistri põhjal tehtud analüüs hõlmas kõiki naisi, kes said vähemalt neljakümneks, kuid polnud teada mitmest abielust lapsed pärinesid ja kas abielu oli kestnud naise viljaka ea lõpuni või mõjutas laste koguarvu ka abikaasa surm. Kuna käesoleval juhul on kriteeriumid rangemad, on ka tulemused täpsemad.

Selleks, et uurida, kuidas mõjutas sündimust abielude katkemine kas siis naise või mehe enneaegse surma tõttu, kasutasime laiemat andmestikku, mida ei ole piiranud abielud kestusega naise 50. eluaastani. Abielude katkemisest tingitud jälge rahvastikutaastesse saab hinnata, võrreldes neid naiste rühmi, kes abiellusid leskedega või ei elanud oma viljaka ea lõpuni katkestamata abielus, nende naiste rühmadega, kes elasid sama abikaasaga koos oma viljaka ea lõpuni.

Jälgime naiste sündimuskäitumist kümneaastaste sünnipõlvkondade kaupa. Selline vahemik on piisavalt pikk, et väikese valimi puhul ei mõjutaks kõikumisi keskmises laste arvus juhuslikud tegurid, ja ühtlasi ka piisavalt lühike, et sündimuses toimunud muutusi täpselt tabada.

Tabel 1. Sündimuskäitumise nüüdisajastumise analüüsi hõlmatud naiste jaotus sünnipõlvkondade kaupa piirkondade ja sotsiaal-majanduslike rühmade lõikes

	1820–29	1830–39	1840–49	1850–59	1860–69	1870–79
Piirkond						
Helme kihelkond	129	223	183	263	359	293
Holstre kroonumõis	103	97	104	114	134	103
Sotsiaal-majanduslik rühm						
Pererahvas	51	87	81	96	111	62
Maatöölised	172	212	179	229	323	266
Muu*	5	13	13	14	25	25
Asunikud**	2	1	12	20	4	14
Staatus teadmata	2	7	2	18	30	29
Kokku	232	320	287	377	493	396

* muu, s.o need, kelle põhielatis polnud põllutöö (vt täpsemalt tekstist).

** asunikud on Holstre kroonumõisa jagamisel krundi saanud isikud. Analüüsi täpsuse huvides on nad eristatud maaomandita vabadikest ja töölistest, kuid nende väike hulk ei võimalda uurida suundumusi rühma piires, mistõttu nad on analüüsist kõrval.

Allikad: Helme ja Paistu luteri koguduste kirikuraamatud (RA, EAA.1296 ja 1286) ja Priipalu, Helme-Tõrva, Tuhalaane, Suislepa ja Viljandi Apostelliku Õigeusu Kiriku meetrikad (RA, EAA.1964, 1918, 1986, 1974 ja 1995).

Uuritavate mõisate (valdade) valik lähtus nii andmete eeldatavalt heast kvaliteedist kui ka piirkonna eripärast. Helme ja Paistu kirikuraamatutes on kirja pandud pere sotsiaal-majanduslik positsioon (ehkki Paistus jääb info isa ameti kohta 19. sajandi lõpul lünklikumaks) ja elukoht (talu). Esimene on oluline tunnus andmeanalüüsis, teine aga hõlbustab eri kirikuraamatutest saadud sündmuste sidumist isikute

terviklikeks eluteedeks. Lisaks oli Mulgimaa, kuhu mõlemad kihelkonnad kuulusid, muu Eestiga võrreldes majanduslikult rohkem arenenud ning nii sai ka sündimuse langus seal varakult hoo sisse. Varasemad käsitlused on osutanud sellelegi, et Holstre oli sündimusüleminekul Helmest sammukese võrra ees, mis võimaldab jälgida lokaalsete erisuste esiletulekut eri ajajärkudel.³⁰ Ka sotsiaalsed lõhed peremeeste ja teenijarahva vahel olid seal selgemad kui Eesti külas harilikult.³¹

Kaheksa mõisa kohta kogutud isikupõhine andmestik võimaldab elulooliselt lähenedes välja selgitada sündimuskäitumise mustreid ja neid mõjutanud tegureid. Samad tegurid avaldasid sarnast mõju kõikjal Eestis, kuid seda piirkonniti eri aegadel, sõltuvalt kohalikust sotsiaal-majanduslikust arengutasemest. Artiklis kasutatava andmestikuga sarnaseid pikilõikelisi isikupõhiseid andmekogusid on rahvastikukäitumise mustrite ja nende muutuste analüüsiks rakendatud rahvusvahelises teaduses edukalt aastakümneid, vahel on sellised andmestikud meie omast väiksemadki.³² Enamik selliseid andmestikke põhineb ainult ühel piirkonnal, vaid üksikud neist katavad kogu riigi rahvastikusündmusi.³³

Helme ja Paistu kihelkonna luteri koguduste kirikuraamatute ja neil aladel tegutsenud õigeusu koguduste meetrikate põhjal on välja selgitatud isikute sünni-, abiellumis- ja surmaaeg. 1834. aastale eelnenud sünniaastakäikude ja sisserännanute sünniajad on võetud abielukannetest, personaalraamatutest või 1834. aasta hingeretseksionist. Uuritavasse piirkonda saabumise (abiellujate puhul) ja lahkumise aeg on kindlaks tehtud luteri koguduste personaalraamatute, kirikutähtede ning 1860. aastate alguseni ka ümberkirjutuslehtede alusel. Iga isiku kohta olemasolevate elusündmuste sidumisel terviklikuks eluteeks sünnist kuni surma või väljarändamiseni on saadud andmestik paaride ja nende laste kohta, kes elasid uuritavas piirkonnas 1926. aastani.

Vastavalt meetrikaraamatutes laste sünnikirjetesse märgitud isade ametitele on mõisate eesti soost elanikkond jagatud kolme sotsiaal-majanduslikku rühma: (1) pererahvas, (2) need, kelle põhielamiseks polnud põllutöö (sepad, metsavahid, kõrtsmikud, möldrid, koolmeistrid, mõisasundijad, kutsarid, masinistid, kokad, viinapruulid jt), ning (3) maatöölised ja vabadikud ehk teenijarahvas. Teine rühm on kõige väiksem, mis statistilises mõttes tähendab, et nende kohta saadud keskmised näitajad on suhteliselt väiksema usaldusväärsusega. Seetõttu me neid siinses artiklis eraldi ei käsitle.

³⁰ M. Gortfelder, H. Jaadla. Sündimuse ruumilised mustrid, lk 122, 124.

³¹ G. Troska. Sotsiaalne diferentseerumine Mulgimaa suurtalude peredes 19. sajandil. – Eesti külaelu arenguhooni. Toim. A. Viies. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia, 1985, lk 5–26.

³² Neist üks tuntuimaid, Skåne andmestik (SEDD) hõlmab viit maakihelkonda, mille suurust võib võrrelda meie vallaga. Vt <https://www.lusem.lu.se/organisation/research-centres/centre-economic-demography/cedpop-databases-cescanian-economic-demographicdata-base-sedd> (3.01.25).

³³ Sowing: The Construction of Historical Longitudinal Population Databases. Ed. by K. Mandemakers, G. Alter, H. Vézina, P. Puschmann. Nijmegen: Radboud University Press, 2023.

„Rikkal raha, vaesel latse,” ütleb tuntud vanasõna. Tegelikult oli pererahval keskmiselt rohkem lapsi kui teenijatel. Pildil talupere 1920. aastate alguses. Eesti Rahva Muuseumi fotokogu. ERM Fk 1736: 189

Artikli metoodika sarnaneb põhijoontes 2019. aastal Tuna veergudel ilmunud pereregistripõhise emaduslugude analüüsi omaga, kus naised olid jaotatud sünnipõlvkondadesse ehk -kohortidesse, tehtud kindlaks neile elu jooksul sündinud laste koguarv ning selgitatud, kuidas see välja arvutati.³⁴ Kui perioodinäitaja mõõdab sündimuse taset teatud ajavahemikul, siis põlvkondlik vaade võimaldab täpselt hinnata iga põlvkonna panust rahvastikutaastesse ning selgitada sündimuskäitumises toimunud muutusi.

Järgnevalt vaadeldakse sotsiaalseid ja piirkondlikke erinevusi ning ajalist dünaamikat aastatel 1820–1879 sündinud naiste (1) keskmises laste arvus ja (2) erineva järjekorra sündide (esimesest kuni viienda) esinemises ning sündimuse ajastuses, s.o ema vanuses (3) esimese lapse sünni ajal, (4) viimase lapse sünni ajal ning (5) sünnivahemike keskmises pikkuses. Nagu sündimuse käsitlustes tavapärane, on arvestatud üksnes elussündinud bioloogilisi lapsi. Kuna suure geograafilise liikuvuse tõttu on vallaliste rände jälgimine allikates raskendatud, ei saa me siinkohal kahjuks usaldusväärselt hinnata uuritavate põlvkondade vallalisusmäära.³⁵

³⁴ M. Gortfelder, A. Puur. Demograafiline nüüdisajastumine, lk 25.

³⁵ Vallalisuse ja lastetuse määr kõikusid ka enne demograafilist üleminekut, vt M. Gortfelder, H. Jaadla. Sündimuse ruumilised mustrid, lk 112.

Abielude katkemine

Aastatel 1820–1879 sündinute põlvkondades jättis abielude katkemine rahvastiku-taastesse selge, ent ajas väheneva jälje. Naiste osakaal, kes ei elanud abielus oma viljaka ea lõpuni, vähenes (vt tabel 2). Holstres ja Helmes abiellus neis põlvkondades 4448 naist, kuid enne 50. eluaastat jõudis 1668 (37,5%) neist välja rännata.

Kõigis uuritud põlvkondades elas vähemalt 50. eluaastani abielus – sõltumata järjestikuste abielude koguarvust – 71% abielunaistest. Kui põlvkondadel sünniaas-taga kuni 1849 (edaspidi loetavuse huvides: varasematel) oli vastav näitaja 64%, siis aastatel 1850–1879 sündinuil (edaspidi: hilisematel) juba 76%. Seejuures põhjustas mehe surm abielu katkemise peaaegu kaks korda sagedamini kui naise oma: kui varasemates põlvkondades suri enne 50. eluaastat üks abielunaine viiest ja hilise-mates juba üks kümnest, siis abikaasa kaotas enne oma 50. eluaasta täitumist vara-semates põlvkondades kolmandik ja hilisemates veidi üle viiendiku abielunaisi.

Tööealiste meeste suremuse langedes vähenes ka naitumine leskmeestega: kui varasemates sünnipõlvkondades oli 24% naistest abikaasaks leskmees, siis hilisema-tes sünnipõlvkondades vaid 14% ning samal ajal kahanes ka abikaasade vanusevahe. Nii varasemates kui ka hilisemates põlvkondades surid naised, kelle elu lõppes enne poolsajandi täitumist, keskmiselt 36,7-aastaselt.

Tabel 2. Abielude katkemine Helme kihelkonnas ja Holstres aastail 1820–1879 sündinute põlvkondades

	1820–1849	1850–1879
Abiellunud naiste arv	1171	1609
Sureb enne 50. eluaastat	231	162
Abikaasa sureb enne naise 50. eluaastat	389	362
Abielus kuni 50. eluaastani	745	1216
Abielus naiste arv sündimuse analüüsis	839	1266

Vaadeldud sünnipõlvkondade põhjal nähtub (vt tabel 3), et lesega esmaabiellu astu-nud naine sai varasemates kohortides keskmiselt 1,7 ja hilisemates 0,9 last vähem kui need, kes löid perekonna vallalise mehega. Naine, kes naitus vallalisega ja oli abielus vähemalt 50-aastaseks saamiseni, sai varasemates sünnipõlvkondades keskmiselt 5 ja hilisemates 3,4 last, samas kui lesega abiellunutel olid need arvud vastavalt 3,3 ja 2,5.

Arusaadavalt said naised, kelle abielu katkes, keskmiselt märksa vähem lapsi. Abielus naine, kes suri enne 50. eluaastat, sai varasemates sünnipõlvkondades kesk-miselt 3,9 ja hilisemates 3,1 last. Kui naise elu lõppes enne 40. eluaastat, olid vasta-vad näitajad veelgi väiksemad. Kui naise abikaasa suri enne tema 50. eluaastat, sai naine varasemates kohortides keskmiselt 4,2 ja hilisemates 3,7 last, ning kui enne naise 40. eluaastat, siis vastavalt 3,3 ja 3,2 last.

Tabel 3. Suremuse ja erinevate abielude mõju keskmisele laste arvule Helme kihelkonnas ja Holstres aastail 1820–1879 sündinute põlvkondades

	1820–1849	1850–1879
Naise surm		
enne 50. eluaastat	3,9	3,1
enne 40. eluaastat	3,1	2,6
Mehe surm		
enne 50. eluaastat	4,2	3,7
enne 40. eluaastat	3,3	3,2
Abielu vallalise mehega	5,0	3,4
Abielu leskmehega	3,3	2,5

Eeltoodust nähtub, et keskmist laste arvu naise kohta mõjutas vaadeldud perioodil märkimisväärselt abielude katkemine ühe abikaasa surma tõttu, kusjuures hilisemates kohortides tuli abielu katkemisi ette vähem ja nii oli ka selle mõju laste arvule ligemale poole väiksem. Samuti said keskmiselt vähem lapsi leskmeestega abiellunud naised. Seega on naiste elu jooksul sündinud laste koguarvu selgitamisel oluline arvestada, kellega naituti – lese või vallalisega – ning kas naise abikaasa suri naise viljakuseas. Suremuse vähenedes ja pereplaneerimisele üle minnes kaotasid need asjaolud 1850. aastatel ja hiljem sündinud põlvkondade puhul tähtsust, ent mitte täielikult.

Sotsiaalsed ja lokaalsed erinevused

Sündimuskäitumise nüüdisajastumise vaatluseks kasutatavas analüüsivalimisis moodustavad talu- ja mõisatöölised (sh vabadikud jt maata rühmad) kolmes varasemas sünnikohordis (s.o 1820–29, 1830–39 ja 1840–49, vt tabel 1) 67% ja kolmes hilisemas 65% elanikest, samal ajal kui pererahva osakaal on vastavalt 26% ja 21%. Maatöölise osakaalu langust valimis seletab muu hulgas nende suurem ränne. Tihedalt asustatud ja valdavalt suurtaludega Mulgimaal oli maata ja vähese maaga elanikkonda küll rohkem kui Eestis keskmiselt, kuid nad olid ülekaalus kõikjal Eestis.

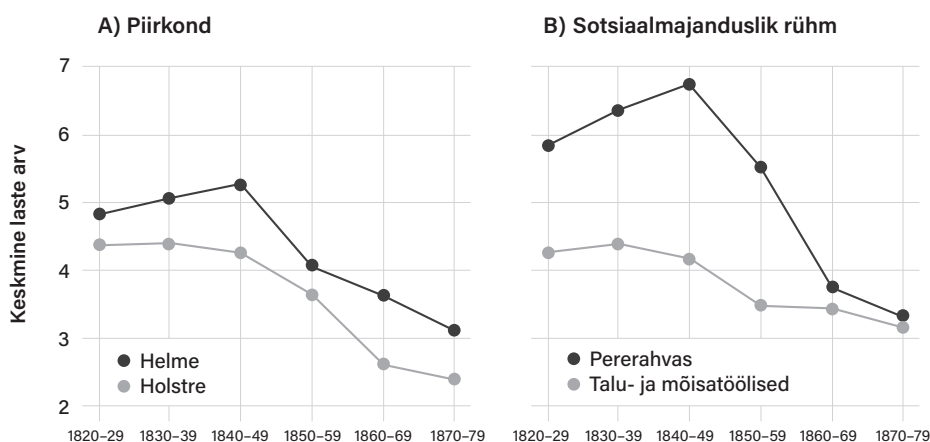
Uuritavates kihelkondades algas sündimusüleminek 1850. aastatel sündinud naiste põlvkondades, mida ilmestavad nii järsk langus keskmises laste koguarvus,³⁶ keskmiste sünniintervallide pikenemine kui ka varasem laste saamise lõpetamine (vt joonised 3–5). Kuigi eelnimetatud muutused toimusid nii pere- kui teenijarahva sündimuskäitumises, oli muutus pererahva puhul oluliselt suurem. Mark Gortfelder ja Allan Puur on pereregistri põhjal arvanud, et sündimusülemineku algust võib seostada 1830.–1840. aastatel sündinud naiste põlvkondadega,³⁷ kuid Mulgimaa andmestik nii varastes põlvkondades sündimuslangust ei näita.

³⁶ Varasemates kohortides oli keskmine laste arv vastavalt 4,6, 4,8 ja 4,9, 1850.–1859. aasta sünnipõlvkonnas aga 3,9.

³⁷ M. Gortfelder, A. Puur. Demograafiline nüüdisajastumine.

Joonisel 1 nähtub, et kui enne demograafilist üleminekut sai taluperenaine keskmiselt kaks last rohkem kui teenija, siis 1860.–1870. aastate sünnipõlvkondades oli vahe keskmises laste arvus muutunud kahe sotsiaalse rühma võrdluses peaaegu olematuks. Vahe tasandumisse panustasid enim taluperenaised, kellele sündis keskmiselt 6,7 lapse asemel 3,3 last.

Joonis 1. Keskmise laste arv, naiste sünnipõlvkonnad 1820–1879

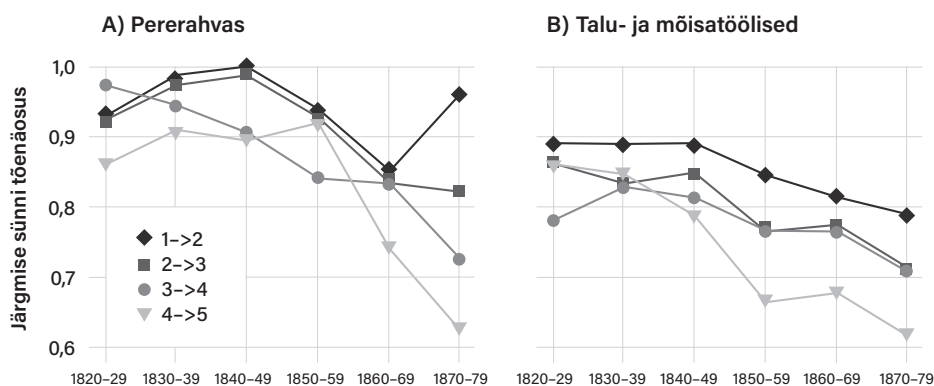
Sündimuses toimunud muutusi ilmestavad selgelt ka sündimuse järjestuskordajad (vt joonis 2), mis näitavad järgmise lapse saamise tõenäosust sõltuvalt varasemate sündide arvust. Järjestuskordaja väärtusega 0 tähendab, et mitte ükski naine vastava laste arvuga ei saa järgmist last, või vastupidi: järjestuskordaja 1 tähendab, et kõik naised saavad veel ühe lapse. Kuna vaatlusalune valim on võrdlemisi väike, näitame joonisel järjestuskordajaid 1-, 2-, 3- ja 4-lapselistele peredele; väike valim põhjustab ka teatud varieeruvust järjestuskordaja trendides.³⁸ Näiteks oli ühe- ja kahelapseliste taluperenaiste puhul väga suur tõenäosus (92–95%) ka kolmanda lapse sünniks. Teenijarahva sündimuse järjestuskordajad on väiksemad igal sammul, isegi teise lapse sünnitõenäosus on alla 90%.

Joonisel 2 on näha, et üldiselt muutus nii põlvkondade kui ka rühmade lõikes iga järgneva sünniga järgmise lapse saamise tõenäosus väiksemaks. Kolm last sünnitanud talu- ja mõisatöölised naistest said neljanda lapse varasemates põlvkondades 80% ja hilisemates umbes 75%. Taluperenaiste seas seevastu oli vastav protsent varasemates sünnipõlvkondades 95% ja hilisemates 85%.

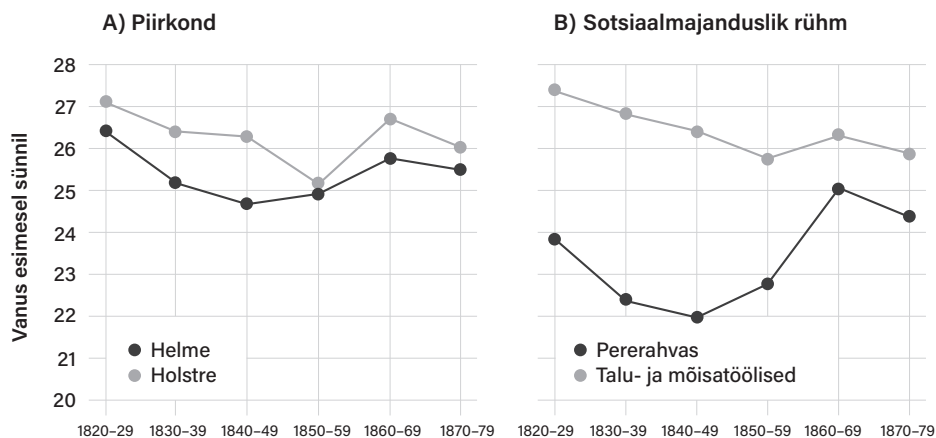
³⁸ Gortfelder ja Puur näitavad järjestuskordajad alates 1850. aastate sünnipõlvkondadest kogu Eesti kohta. Tänu suuremale arvule naistele on nende joonistel vähem kõikumisi ja neil on võimalik näidata ka üleminekuid 5., 6. ja 7. lapselt järgmisele lapsele. Meie valimis on selliste perede arv liiga väike.

Alates 1850.–1859. aasta sünnipõlvkonnast on näha, et järgneva sünni tõenäosus väheneb kõikides järjestustes ja seda nii pere- kui ka teenijarahva seas. „Valiv“ sündimuskäitumine algab Eestis aga mõnevõrra hiljem. Gortfelder ja Puur on näidanud, et kahelapselise peremudeli eelistus tekib alates 1890. aasta sünnipõlvkondadest.³⁹ Sellist sündimuskäitumist me vaadeldaval perioodil Helme ja Holstre naiste seas veel ei tähelda.

Joonis 2. Järgmise sünni tõenäosused, naiste sünnipõlvkonnad 1820–1879

Joonis 3. Naise keskmine vanus esimese lapse sünni ajal, naiste sünnipõlvkonnad 1820–1879

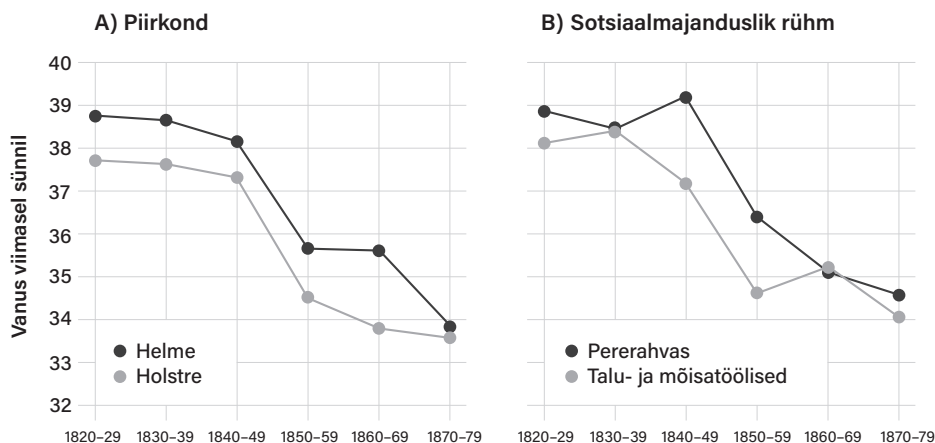
³⁹ M. Gortfelder, A. Puur. Demograafiline nüüdisajastumine, lk 30–31.

Ajastuse vaatekohast sõltus laste koguarv kolmest tegurist: (1) millises vanuses laste saamist alustati ja (2) lõpetati ning (3) kui pikad olid sünniintervallid.⁴⁰ Joonis 3 lubab arvata, et kui taluperenaiste keskmine vanus esimese lapse sünnil vaadeldud perioodil tõusis 22–24 aastalt 25 aastale, siis teenijarahval langes see 27,5 aastalt 26 aastale. Seevastu oli neil rühmadel, kes ei elatunud põllutööst (sepad, möldrid, koolmeistrid jt), keskmine vanus esimese lapse sünni ajal suhteliselt stabiilne, püsides 26. eluaasta ümbruses. Kihivahed naitumisea puhul olid üsna sarnased. Sõltuvalt kohordist jäi naiste keskmine vanus esmaabiellumisel perenaiste puhul 20,5.–24., teenijarahval 25.–26. eluaasta vahele.

Joonisel 4 on näha, et varasemates kohortides saadi viimane laps keskmiselt 37.–39. eluaasta vahel; aastail 1850–1859 sündinute põlvkonnas langes see 34,5.–36,5. eluaasta vahele.⁴¹ Viimase lapse sünnil olid kihivahed väikesed.

Taluperenaiste puhul mängis demograafilise ülemineku algul sündimuse vähenemises olulist rolli nii lapsesaamise edasilükkamine kui laste saamise varasem lõpetamine; teenijate ja mittepõllumajandusliku rahvastiku puhul aga üksnes viimane tegur. Analüüsitavates põlvkondades vähenes aktiivse sünnitusea keskmine pikkus perenaistel 15–17 aastalt (varasemates sünnipõlvkondades) kümnele (1870. aastate sünnipõlvkonnas) ja teenijarahval vastavalt 11–12 aastalt kaheksale.

Joonis 4. Naise keskmine vanus viimase lapse sünni ajal, naiste sünnipõlvkonnad 1820–1879

⁴⁰ M. Gortfelder, A. Puur. Demograafiline nüüdisajastumine, lk 33.

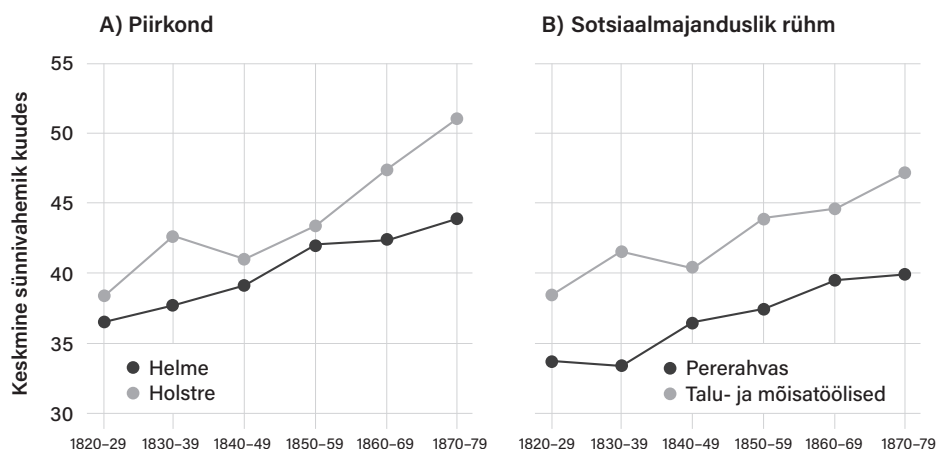
⁴¹ H. Palli järgi oli Otepääl 18. sajandil naiste keskmine vanus viimase lapse sünnil 41,5 aastat (H. Palli. Otepää rahvastik, lk 84).

Lisaks laste saamise vanuspiiride nihkumisele toimusid muutused ka sünnivahemikes, mis hakkasid sündimusülemineku algusest peale pikenema nii pere- kui ka teenijarahva seas (vt joonis 5).

Kümneaastaste kohortide võrdluses ilmneb kõige järsem muutus (+2,7 kuud) 1840. ja 1850. aastate sünnipõlvkondi võrreldes, millele lisandus kahe järgmises sünnipõlvkonnas veel kokku 3,1 kuud. Taluperenaiste puhul oli sünniintervallide järsk pikenemine võrreldes eelmiste aastakümnetega (+3,3 kuud) näha juba 1840. aastate sünnipõlvkonnas, kuid samasugune märgatav muutus ei joonistu välja ei kogu valimis, Holstres ega teenijarahva puhul.

Perenaiste ja teenijate vahelised erisused laste keskmistes sünnivahemikes tulevad esile kõigis kohortides, kusjuures 1850.–1870. aastate põlvkondades olid need kolme kohordi kokkuvõttes suuremad kui varasemates.⁴² 1850.–1870. aastate sünnikohortides pikendasid sünniintervalle nii teenija- kui ka pererahvas ning esimesed rohkem kui teised.⁴³

Joonis 5. Keskmised sünnivahemikud kuudes, naiste sünnipõlvkonnad 1820–1879.

Uuritud kihelkondades hakkas maarahva sündimuskäitumine ülemineku käigus kihiti sarnastuma. Taluperenaised abiellusid senisest hiljem, teenijarahvas aga veidi varem, mis oli erinev Lääne-Euroopast.⁴⁴ 1850.–1870. aastate sünnipõlvkondades mõjutasid sündimuse vähenemist nii laste saamise varasem lõpetamine kui ka sünnivahemike pikenemine, taluperenaiste puhul lisaks ka laste saamise edasilükkumine tulenevalt hilisemast abiellumisest. See, et sündimusülemineku varajases faasis mängib peamist

⁴² Põlvkondi eraldi vaadates oli suurim erinevus aastail 1830–1839 sündinud naistel.

⁴³ Mittepõllumajanduslikku rühma ilmestavad suured kõikumised sünnipõlvkondade lõikes.

⁴⁴ F. van Poppel, J. Nelissen. The Proper Age to Marry: Social Norms and Behavior in Nineteenth-Century Netherlands. – The History of Family, 1999, 1, lk 67.

20. sajandi alguse Mulgimaal oli pereplaneerimine juba laialt levinud ja kuuelapseline pere oli väheste privileeg. Pildil perekond Jussmann 1904. aasta juulis Viljandi fotograafi Jaan Rieti kaamera ees.

Foto: Jaan Riet. RA, EFA.215.4.8667

rolli aktiivse sünnitusea lühenemine ja viimaste sündide piiramine, mida teevad nii väiksema kui ka suurema laste arvuga pered, on kooskõlas nii pereregistri analüüsi tulemustega⁴⁵ kui ka üleminekumustritega paljudes teistes Lääne- ja Põhja-Euroopa maades.⁴⁶

Joonised 1, 3 ja 5 viitavad ka paikkondlikele erinevustele keskmises laste koguarvus naise kohta, sünnivahemike pikkuses ja naiste esmaabieluvanus. Nii enne sündimusüleminekut kui ka 1850.–1870. aastate sünnipõlvkondades sündis Helmes keskmiselt rohkem lapsi kui Holstres. Kuna Helme kihelkonna seitsme mõisa ja Holstre vahel joonistub välja erinevus keskmises sündide koguarvus, võib eeldada nendevahelisi erisusi ka sünniintervallides ja/või esmaabieluvanus. Holstres abiellusid hiljem kui Helmes peaaegu kõigis sünnipõlvkondades. Sünniintervallide puhul muutuvad lokaalsed erinevused eriti silmatorkavaks 1860.–1870. aastatel sündinud naistel. Seevastu naiste vanus viimase lapse sünnil oli mõlemas uuritud piirkonnas kummagi sotsiaalse kihi puhul sarnane.

Huvitaval kombel ilmneseid ühiskondlik-majanduslikult võrdlemisi homogeense Mulgimaa sees selged lokaalsed erisused sündimuses: Helme kihelkonnas oli see

⁴⁵ M. Gortfelder, A. Puur. Demograafiline nüüdisajastumine, lk 37–38.

⁴⁶ J. Knodel, E. van der Walle. Lessons from the Past, lk 226–227; G. Alter. Understanding Historical and Contemporary Fertility Transitions: A Birth Interval Approach. Paper presented at the seminar of the IUSSP Panel on Historical Demography, Kashiwa, Chiba, 2016.

ülejäänud Mulgi aladega võrreldes suurem.⁴⁷ Väiksemat sündide arvu Holstres võib seostada mitme teguriga. Helme kihelkonnaga võrreldes oli Holstres maad ühe elaniku kohta vähem ja ilmselt oli seal ka maatud mõnevõrra rohkem. See ei mõjuta aga siinses analüüsis saadud keskmisi, sest andmete kvaliteedist tulenevalt oli valimis maatute osakaal Holstres isegi väiksem kui Helmes (meie valimis kuulus pererahva hulka Helmes 23% ja Holstres 28% naistest). Seega ei olnud Holstre naistel keskmiselt vähem lapsi seepärast, et meie valimis oluks seal maatööliste (s.o vähelapseliste) osakaal suurem.

Sündimuslanguse vaates on Holstre eristumist võimalik seletada uute teadmiste ja hoiakute (n-ö innovatsiooni) levikuga.⁴⁸ Holstre asus Viljandile lähemal kui Helme Valgale, kuid kilomeetritega mõõdetavast lähedusest olulisem on väliskontaktide tihedus. Kuna Holstre oli erinevalt Helmest juba ärkamisaja algul rahvusliku liikumise keskus, võib arvata, et holstrelased olid Tartust jt linnalistest keskustest lähtuvate moodsate ideedega varakult kursis nii oma suhtlusvõrgustike kaudu kui ka kirjakultuuri vahendusel.

Sündimusüleminekut tõukas jõuliselt tagant ka lapsedsuremuse langus, mis osalt eelnes sündimuse langusele ja osalt oli sellega paralleelne.⁴⁹ Lapse surm kiirendas järgmist sündi, seevastu lapse ellujäämine lükkas seda edasi ning soovitud laste arvuni jõudmise korral võis selle ka ära jätta.⁵⁰ Ajaline kokkulangevus suremus- ja sündimuslanguse vahel uuritavates piirkondades on ilmne. Imiku- ja väikelaste suremus hakkasid märgatavalt langema 1860. aastatest, kusjuures Holstres oli nii imiku- kui ka väikelaste suremus juba enne sündimusüleminekut väiksem kui Helme kihelkonnas keskmiselt (jättes kõrvale mõisatevahelised erisused Helme kihelkonna sees).⁵¹ Varasemast uurimusest teame, et lapse surm vanuses 0–2 aastat kiirendas järgmist sündi nii Helmes kui ka Holstres,⁵² kuid nende piirkondade vaheliste sündimuserisuste seletamine laste suurema *resp.* väiksema suremusega

⁴⁷ M. Gortfelder, H. Jaadla. Sündimuse ruumilised muustrid, lk 122.

⁴⁸ G. Carlsson. The Decline of Fertility, lk 149–174; S. Klüsener, F. Scalone, M. Dribe. Exploring the Role of Communication in Shaping Fertility Transition Patterns in Space and Time. – Agent-Based Modelling in Population Studies. The Springer Series on Demographic Methods and Population Analysis (41). Ed. by A. Grow, J. van Bavel. Cham: Springer, 2017, lk 369–403; Eesti kohta vt M. Gortfelder, H. Jaadla. Determinants of Fertility During the Fertility Transition in Estonia: A Spatial Analysis. – Spatial Demography, 2023, 1, lk 5.

⁴⁹ F. W. Notestein. Population – The long view. – Food for the World. Ed. by T. W. Schultz. Chicago: University of Chicago Press, 1945, lk 36–57; K. Davis. The Theory of Change and Response in Modern Demographic History. – Population Index, 1963, 4, lk 345–366; Prudence and Pressure Reproduction and Human Agency in Europe and Asia, 1700–1900. Ed. by N. O. Tsuya, W. Feng, G. Alter, J. Z. Lee, et al. Cambridge: The MIT Press, 2010; J. Schellekens, F. van Poppel. Marital Fertility Decline in the Netherlands: Child Mortality, Real Wages, and Unemployment, 1860–1939. – Demography, 2012, 3, lk 965–988.

⁵⁰ M. Gortfelder, A. Puur. Survival and Sex Composition.

⁵¹ M. Klesment, K. Lust. Short-term Economic Stress and Mortality Differentials in Rural Estonia, 1834–1884. – Scandinavian Economic History Review, 2020, 1, lk 22–40.

⁵² M. Klesment, K. Lust. The Fertility Response.

vajab sünniriski erisuste võrdlust indiviidi tasandil sündmusloolise analüüsi⁵³ raames, mida siinkohal ette ei võeta.

Sündimuse varase ja kiire languse põhjused

Sündimuslanguse põhjustele otsiti Eesti avalikkuses seletust juba 20. sajandi algul, kusjuures ühed tõstsid esile vaesust, maapuudust ning linnade ja tööstuse kasinat arengut, samal ajal kui teised nägid põhjusena linliku kultuuri võidukäiku ning muutunud väärtushinnanguid, mis rõhutasid individualismi ja „isiklikku hõlbulu“.⁵⁴ Viimastel aastatel on Eesti varase sündimusülemineku põhjusi selgitanud rahvastikuteadlane Mark Gortfelder, tõstes esile maapuudust ja kultuuriuuendust.⁵⁵ Eesti sündimustaseme seoseid haridust, majanduslikku arengut, ilmalikustumist jms iseloomustavate tausttunnustega on üritatud hinnata ka regressioonianalüüsi abil, kuid veenvaid seletusi pakkumata. Osaliselt on selle põhjuseks sobivate ajalooliste andmete puudus või ebapiisav kvaliteet, mis teeb seletavate statistiliste mudelite kasutamise keeruliseks.⁵⁶ Põhjuslikke seoseid saab aga kirjeldada ka ajalooteaduse traditsioonilisi meetodeid hülgamata. Alljärgnevalt eritletaksegi vähese sündimuse ja varase sündimusülemineku põhjuseid Mulgimaa näitel, vaadeldes majanduslikke motiive üksikasjalikult ning vastastikusel koosmõjus luterlikul ilmavaatel põhinevate hoiakutega.

Maapuudus oli kahtlemata üks Eesti vähese sündimuse peamisi põhjusi nii sündimusülemineku eel kui selle ajal. Siinne uurimus kinnitab ka empiirilisel, et nii ülemineku eel kui selle algfaasis, s.o 1820.–1879. aastate sünnipõlvkondades, said maapuuduses vaevelnud vabadikud ja talutöölised pererahvast keskmiselt vähem lapsi.

Siiski polnud maapuudusel rahvastikukasvule kõikjal samasugust pärssivat mõju. Mõisavaldus domineeris ning maata ja vähese maaga kihid moodustasid maaelanikkonnast enamiku ka mitmel pool mujal Kesk- ja Ida-Euroopas, kus sündimusülemineku toimus meiega võrreldes hiljem ning rahvastiku juurdekasv kujunes „plahvatuslikuks“. Näiteks olid Ungaris, kus üle poole maast kuulus aadlile, 60% talupoegadest meie mõistes maatöölised ja vabadikud,⁵⁷ kuid nad hakkasid sündimust vähendama teistest sotsiaal-majanduslikest rühmadest hiljem.⁵⁸ Sündimuslangusele töötasid seal vastu esmaabiellumisvanus – abielluti varases eas – ja üldine abielulisus, s.o varasemad demograafilised käitumismustrid.⁵⁹ Ülerahvastatus iseloomustas ka

⁵³ See on nüüdisaegse rahvastikuteaduse peamine metodoloogiline raamistik.

⁵⁴ M. Gortfelder, A. Puur. Demograafiline nüüdisajastumine, lk 19.

⁵⁵ <https://novaator.err.ee/1134128/eesti-rahvastikuplahvatus-jai-ara-maanappuse-tottu> (29.05.24); M. Gortfelder. Fertility Modernisation in Estonia: An Analysis of Individual-level Data for Women Born 1850–1899. Tallinn: Tallinna Ülikool, 2020.

⁵⁶ M. Gortfelder, H. Jaadla. Sündimuse ruumilised mustrid, lk 134.

⁵⁷ I. Berend. History Derailed. Central and Eastern Europe in the Long Nineteenth Century. University of California Press, 2003, lk 109.

⁵⁸ L. Pakot, P. Ōri. Socioeconomic and Religious Differentials, lk 11.

⁵⁹ I. Berend. History Derailed, lk 216–217.

luterlikke Ida-Preisi maapiirkondi, kus maatute ja vähese maaga talurahva osakaal kasvas, samal ajal kui pererahva osakaal langes 19. sajandi jooksul 40%-lt veerandini.⁶⁰ Samas iseloomustas aga ka Ida-Preisi alasid rahvastiku kiire juurdekasv.

Eestis ei suutnud linnad ja tööstusasulad maapuudust kannatavat rahvastikku piisaval määral vastu võtta. Tavapäraselt olid linnades vallalisus ja lastetus kõrgemad kui maal ning linnastumine tähendas ka traditsiooniliste sidemete ja normide nõrgenemist, mis ei soodustanud sündimust.⁶¹ Demograafilise ülemineku ajal valgus umbes viiendik elanikkonnast Eestist välja, kuid sarnastes proportsioonides lahkus elanikke ka mujalt (Suurbritanniast, Saksamaalt, Kesk-Euroopast jm),⁶² kus sellest hoolimata rahvastik jõudsalt kasvas.

Ilmselt kannustasid Mulgimaa taluperedes laste arvu vähenemist mitmed majanduslikud motiivid. Rahvusvahelist suurt plaani vaatavad majandusteadlased üldiselt ei arva, et maal (erinevalt linnast) oleksid kulutused lastele sel määral kasvanud, et pere järelkasvu oleks asutud seepärast piirama.⁶³ Kuna maanaised olid laste kasvatamist ja tööl käimist traditsiooniliselt ühendanud, ei saanud ka alternatiivkulud (hoolitsemine laste eest kodus *versus* töö väljaspool kodu) pereplaneerimist taluperes mõjutada. Üks levinud seletus seostab sündimuslangust muu hulgas perekonna hoolekandeline rolli järkjärgulise üleminekuga erinevatele ühiskondlikele institutsioonidele, mis tähendas, et lapsed polnud enam vältimatu tagatis vanaduspõlves toimetulekuks. 19. sajandi Eesti külast on sellekohaseid märke siiski veel raske leida – toonastes testamentides jt vara üleandmisdokumentides on järjekindlalt juttu laste kohustustest vanemate vastu.⁶⁴ Vanaduspõlves ei lootnud endised peremehed ja nende naised oma säästudele või valla abile.

Üks Eesti ja eriti Mulgimaa taluperede puhul kõne alla tulev majanduslik mõjur oli aga tööjõuturu avarumise Balti kubermange ja Venemaad laiemalt haaranud ühiskondlik-majandusliku moderniseerumise käigus, mille tulemusena andsid lastele tehtud (haridus)kulud neile muutuvates oludes selged eelised.⁶⁵ Nõnda tekkis vajadus leida tasakaal laste kvaliteedi ja kvantiteedi vahel (ingl *quality-quantity trade-off*). Seni kui laps käis koolis, milles õppetöö kestus (koolitalv) oli kooskõlas põllutööde rütmiga, ei lõõnud laste harimine tõsist auku talupere eelarvesse (ka alternatiivkulude mõttes), kuid kõrgemad kooliastmed muutusid vanematele juba koormavaks ka otseste kulude, näiteks kosti, üüri, õppemaksu jms tõttu.

⁶⁰ P. Wagner. Bauern, Junker und Beamte. Lokale Herrschaft und Partizipation im Ostelbien des 19. Jahrhunderts. Göttingen: Wallstein Verlag, 2005, lk 40.

⁶¹ M. Gortfelder, H. Jaadla. Sündimuse ruumilised mustrid, lk 120–121, 131.

⁶² I. Berend. History Derailed, lk 219–220.

⁶³ Majandusteadlase vaatekohast vaeb motive T. W. Guinnane. The Historical Fertility Transition.

⁶⁴ Hoolekande kohta vt Ü. Tarkiainen. Vaestehoolekanne Põhja-Liivimaa külaühiskonnas 19. sajandil. – Ajalooline Ajakiri, 2016, 2, lk 215–244; K. Lust. Aging Without Children in Nineteenth- and Early Twentieth-Century Rural Estonia. – The History of the Family, 2022, 2, lk 172–192.

⁶⁵ Talupered olid Eesti haritlaste põhiline kasvulava. E. Jansen. Eestlane muutub ajas. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2007, lk 359, 365–374.

Sündimusüleminek langes samasse aega talude pärisestostmisega.⁶⁶ Talu ostes kasvas peremeeste pärandvara väärtus kordades.⁶⁷ Talude tükeldamine oli seadusega keelatud (saartel ja mõnel pool mujal sellest reeglist küll kinni ei peetud), mistõttu päris talu üks laps, kes kohustus talu üle võttes kaaspärijatele (õdedele-vendadele) nende osad kas rahas, loomade või inventari kujul välja maksma või katma nende koolitamise kulud.⁶⁸ Kuna talude soolane hind tõstis pärandvara koguväärtuse seninägematult kõrgeks, muutus õdede-vendade pärandiosade väljamaksmine Eestis väga kulukaks, seda enam, et talu turumajanduslikes tingimustes konkurentsivõimelisena hoidmine nõudis suuri investeeringuid. Et talu püsiks elujõulisena ka pärast pärandiosade väljamaksmist, oli mõistlik saada vähem lapsi. Seda, et võrdne pärimisõigus motiveerib talunikke järeltulijate arvu piirama, on täheldatud mujalgi Euroopas.⁶⁹

Teotöö hääbumine 1860. aastatel ahendas sulasrahva pereloomise võimalusi. Vaid mahajäänimates piirkondades, nagu Saare- ja Läänemaal, püsis teorent kohati 20. sajandi alguseni. Teorendi lõppedes kadus taludel vajadus pidada ülal suurt hulka mõisateolisi (kes võisid olla ka pereliikmed või kaugemad sugulased) ning peremehed hakkasid eelistama vallalist tööjõudu abielus sulastele.⁷⁰ Eesti maata ja vähese maaga talurahvas naitus niigi hilises eas ning vallaliste poiste ja tüdrukute eelistamine muutis pereloomise veelgi raskemaks. Abiellumine tähendas sageli kas vabadiku-, kandimehe- või moonakapõlve, kelle eluolu kujutatakse Eesti ilu- ja mälestuskirjanduses vägagi süngetes toonides.

Ilu- ja mälestuskirjanduses peegelduvaid hoiakuid abiellumise ja eriti laste saamise kohta pole süstemaatiliselt uuritud, ent üksikud nopped on kõnekad. August Kitzberg on ühes oma külajutus kirjeldanud abieluküpset perepoega: ta pidi olema koolis käinud ning tal pidi olema suurte kambritega talu, mille eest vanemate surma järel olid kaaspärijaile nende osad juba välja makstud.⁷¹ Eeltoodu ei ilmesta muidugi abiellujate tegelikku „sotsiaalset profiili“ Mulgimaal, vaid ajastuomaseid hoiakuid. Vae-
sust ja kehvatalurahva lasterohkust halvustati. Helmi Mäelo on meenutanud, et „suurt

⁶⁶ Vaadeldud mõisatest osteti Helme eramõisates enamik talusid päriseks aastatel 1866–1871. Holstre kroonumõisas osteti esimesed talud päriseks 1865–1866, kuid seejärel peatas riigivalitsus kroonumaadel talumaade müügi ning viis läbi uue maade korraldamise, mõõtmise ja hindamise. Alles seejärel sai maad uuesti ostma hakata. Holstres osteti enamik talusid 1875–1884.

⁶⁷ K. Lust. *Prospering Despite the Adverse Terms of Emancipation? Accumulation of Wealth by Peasant Farmers in the Tsarist Russian Province of Livonia, 1853–1913.* – *Rural History*, 2024, 2, lk 294–313.

⁶⁸ Ü. Tarkiainen. *Rural Property, Inheritance, and the Modernization of the Estonian Agrarian Sector 1880–1914.* – *Societal Change and Ideological Formation among the Rural Population of the Baltic Area 1880–1939.* Ed. by P. Wawrzeniuk. Huddinge: Södertörns Högskola, 2008, lk 128–131. Vara jagamise sätestasid talurahvaseadused ja testamendid pidid seadustega kooskõlas olema.

⁶⁹ Nt Ungaris: L. Pakot, P. Őri. *Socioeconomic and Religious Differentials*, lk 12; V. Gay, P. Gobbi, M. Goñi. *Revolutionary Transition: Inheritance Change and Fertility Decline*, CEPR Discussion Paper No. 18607. Paris, London: CEPR Press, 2023.

⁷⁰ E. Jansen. *Eestlane muutub ajas*, lk 305; A. Kitzberg. *Ühe vana „tuuletallaja“ noorpõlve mälestused*, I. Tallinn: Eesti Päevaleht, 2010, lk 152.

⁷¹ A. Kitzberg. *Külajutud*. Tallinn: Eesti Raamat, 1971, lk 403.

lastekarja“ peeti vaesuse ja rumaluse märgiks.⁷² Kuna „vaesel inimesel on vaevaline elusaatus“, polnud sellistel mõistlik lapsi hankida, räägib Mäelo ühe oma kirjandusliku tegelase suu läbi.⁷³ Sarnast mõttekäiku kohtab ka A. H. Tammsaare varastes töödes.⁷⁴

Varast sündimuskäitumise nüüdisajastumist on teaduskirjanduses seostatud ka luterlusega ning luterlikust õpetusest johtuva üldhariduse levikuga.⁷⁵ Luterlikel aladel ei tähendanud varane sündimuse piiramine siiski nii kiiret ja järsku sündimuse langust, et „rahvastikuplahvatus“ jäänuks ära, nagu see juhtus Eestis ja Lätis. Näiteks Soomes, Rootsis ja Preisimaal rahvaarv demograafilise ülemineku ajal mitmekordistus. Võib arvata, et luterlik maailmavaade koostoimes sotsiaal-majanduslike oludega andis Eestis ja Lätis eriomase tulemi. Religioon on muu hulgas ka sotsiaalne praktika.⁷⁶ Luterlikus ja protestantlikus traditsioonis laiemalt väärtustati maist edu, kapitali kogumist ja edasipüüdlikkust ka igaviku seisukohalt.⁷⁷ Samuti olid edasipüüdlikkus, majanduslik ettevõtlikkus ja edasijõudmine ning kooliharidus moderniseeruva ja rahvuslikult ärkava Eesti lööklaused.⁷⁸ Vaesust pidas luterlik õpetus seevastu individuaalse läbikukkumise tulemiks, mille eest igaüks ise vastutas. Vaesus polnud küll otseselt või tingimata märk „ebasooingust“ Jumala silmis, ent seda peeti moraalse allakäigu ilminguks.⁷⁹ Iga terve inimene oli kohustatud ise toime tulema. Eesti ja Läti sotsiaal-majanduslikes oludes oli vaesus aga struktuurne nähtus, mis tähendas, et toimetulekuks otsustasid paljud kas järelkasvu oluliselt piirata või loobusid laste saamisest sootuks.

Kokkuvõtteks

Artiklis uuriti Helme ja Paistu kihelkonna isikupõhisele andmestikule tuginedes, kui palju lapsi sündis perioodil 1839–1923 keskmiselt eesti maainimese perre ja mis tegurid seda mõjutasid. Vastuseid otsiti küsimustele, kuivõrd erines sündimusvaadeldud kihelkondades sotsiaalsete kihtide lõikes, mil määral mõjutas ühe abielupoole varane surm naisele elu jooksul sündinud laste arvu ja kuidas algas üleminek vähereguleeritud sündimusest pereplaneerimisele.

Uurimistöö näitas, et abielude katkemine mõjutas keskmist laste arvu naise kohta oluliselt 1850. aastate sünnipõlvkondadeni, seda nii ühe abielupoole varase

⁷² H. Mäelo. Eesti naine läbi aegade. Tallinn: Varrak, 1999, lk 256.

⁷³ H. Mäelo. Oma veri. Lund: EKK, 1965, lk 31.

⁷⁴ A. H. Tammsaare. Kaks paari ja üksainus. Tartu: Noor-Eesti, 1924.

⁷⁵ P. R. Galloway, E. A. Hammel, R. D. Lee. Fertility Decline in Prussia, 1875–1910: A Pooled Cross-Section Time Series Analysis. – *Population Studies*, 1994, 1, lk 155–158; S. O. Becker, F. Cinnirella, L. Woessmann. The Trade-off between Fertility and Education: Evidence from before the Demographic Transition. – *Journal of Economic Growth*, 2010, lk 177–204.

⁷⁶ Klassikaline käsitlus: M. Weber. Protestantlik eetika ja kapitalismi vaim. Tallinn: Varrak, 2007.

⁷⁷ S. Kahl. The Religious Roots of Modern Poverty Policy: Catholic, Lutheran, and Reformed Protestant Traditions Compared. – *European Journal of Sociology*, 2005, 1, lk 91–126.

⁷⁸ E. Jansen. Eestlane muutuv asjas, lk 288, 302.

⁷⁹ Silmas peetakse tööelisi ja -võimelisi, mitte haigeid, eakaid jt. Veberiaanliku arusaamise kohaselt erineb katoliiklaste ja protestantide käsitlus individuaalsest ja sotsiaalsest vastutusest vaesuse ja vaeste ees. J. Jordan. Religious Belief, Religious Denomination, and Preferences for Redistribution: A Comparison across 13 Countries. – *West European Politics*, 2014, 1, lk 23–24.

surma tõttu kui ka sagedase abiellumise tõttu leskmeestega. Seejuures kahandas naise varane surm laste arvu rohkem kui mehe oma. Samas katkesid abielud naise surma tõttu kaks korda harvemini kui mehe surma pärast. Kui aastail 1820–1849 sündinute põlvkondades tähendas abielu leskmehega naisele keskmiselt viie lapse asemel 3,3 lapse sündi, siis hilisemates aastakäikudes see vahe kahanes. Varastes sünniaastakäikudes naitus veerand vallalisi naised leskedega ning seega oli abiellumine leskedega oluline sündimust kahandanud tegur.

Helme kihelkonna ja Holstre valla näitel joonistusi välja selged sotsiaalsed ning lokaalsed erinevused sündimuses peaaegu kõigis sünnipõlvkondades, kuid vahede suurus ajas muutus. Erinevused pere- ja teenijarahva vahel ilmnisid nii keskmises laste arvus, teise ja järgnevate laste sünnitõenäosuses, ema vanuses esimese lapse sünni ajal kui ka sünnivahemike keskmises pikkuses. Ainult keskmine vanus viimase lapse sünni ajal oli pere- ja teenijarahval (s.o maatöölistel) üsna sarnane.

Sündimuskäitumise nüüdisajastamise algusest saab selgemalt rääkida alates 1850.–1859. aasta sünnipõlvkondadest, kus järsult langes nii keskmine laste arv kui ka naise vanus viimase lapse sünnil. Alates neist põlvkondadest hakkasid erisused abielu- ja sündimuskäitumises pere- ja teenijarahva vahel kahanema. See tulenes eeskätt sellest, et pererahvas hakkas oma järelkasvu oluliselt piirama nii sünniintervalle pikendades kui ka aktiivset sünnitusiga lühendades. Kui aastail 1820–1859 sündinute põlvkondades sai taluperenaine elu jooksul keskmiselt 1,5–2,5 last rohkem kui mõisa- ja talutööline, siis hilisematel põlvkondadel oli see vahe vaid 0,3–0,1 last.

Artikli viimane alaosa käsitles sündimust pärssinud tegureid, mis eraldivõetuna või teistsuguses konstellatsioonis ei pruukinuks sündimust oluliselt kahandada, kuid koosmõjus viisid need selleni, et Eestis (samuti Lätis) jäi demograafilise ülemineku ajal ära mujal tavapärane rahvastiku plahvatuslik juurdekasv. Sündimust mõjutas negatiivselt maata kihtide madal sündimus nii demograafilise ülemineku eel kui ka selle ajal, sest maata kihtide osakaal ajas aina kasvas. Taluperenaised hakkasid märksa vähem lapsi saama, kui talumajandus rakendati mõisa omast lahti ja seda hakati moderniseerima, ning ilmsesti ajendas naised laste saamist piirama eelkõige kaine majanduslik kalkulatsioon, mitte moodsad ideed.

Mitmed Eestis 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul sündimust vähendanud tegurid on seejuures sellised, mille üle rahvuslikus ajalookirjutuses ja -teadvuses tavapäraselt uhkust tuntakse. Näiteks on peetud (Lääne-)Euroopa abiellumistüüpi eestlaste euroopalikkuse näitajaks; haridusliku progressi mootoriks; päriskohta eesti mehe unelmaks ja Eesti edu pandiks; suuri elu- ja konkurentsivõimelisi talusid maaelu edenemise tagatiseks; ning vaesust isikliku toimetuleku ja vastutuse küsimuseks, milles kogukonnal või ühiskonnal laiemalt suuremat vastutust ei nähta.

Lõpetuseks tasub märkida ka üht sündimuse kiire languse olulist positiivset tagajärge. See aitas tagada Eesti 1919. aasta maareformi edu: erinevalt suuremast osast Kesk-Euroopast, kus rahvastiku surve maale oli meiega võrreldes oluliselt tugevam, oli Eestis võimalik elujõulisemaid uusmajandeid luua.⁸⁰

⁸⁰ A.-M. Kõll. Peasants on the World Market: Agricultural Experience of Independent Estonia 1919–1939. Stockholm, 1994, lk 43–52.